

AFFIKSOIDLARNING TIL MORFEMIK-MORFOLOGIK TIZIMDA TUTGAN O'RNI

Shoniyozova Gulshoda

Qarshi davlat universiteti

2-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7220226>

ARTICLE INFO

Received: 27th September 2022

Accepted: 10th October 2022

Online: 18th October 2022

KEY WORDS

affiksoid, fors-tojik, yevropa, izohli lug'at, avto, anti, makro, gidro

ABSTRACT

Mazkur maqolada affiksoidlarning til morfemik-morfologik tizimda tutgan o'rni haqida fikr-mulohazalar bildirildi va misollar bilan tahlil qilindi.

Tilshunoslikda oraliq uchinchi deb nomlangan birliklar bor. Bunday birliklarga yordamchi so'zlar, affiksoidlar kiradi. Affiksoidlar ham morfemikaning, ham morfologiyaning ham birligi hisoblanadi. Affiksoidlar so'zmi yoki qo'shimchami degan muhokamalar tilshunoslar o'rtasida juda ko'p bo'ldi. Keyinchalik ularning o'ziga alohida "affiksoid" deb nom berishdi. Affiksoidlar jahon tilshunosligida ham o'z o'rniga ega. Boshqa tillarda ham bu tushuncha mavjud.

Ba'zi so'zlar qo'shimcha vazifasini bajarib, ko'makchi morfemaga aylana boshlagan bo'lsa ham, hali qo'shimchaga aylanib yetmagan bo'ladi. Bular affiksoid sanaladi. Masalan, Bu uyda to'rt xona bor. Biz ishxonaga bordik. Misollardagi xona elementi o'zni bilan so'z bo'lib ham, qo'shimcha bo'lib ham qo'llangan. U bir o'rinda o'zak morfema, boshqa o'rinda ko'makchi morfema. Keyingi holda o'rin bildiradigan qo'shimchaga juda yaqin. -Jon, -xon, -oy elementlari ham xuddi shunday: jon qizlar-qizlarjon, jonim otam-otajonim kabi. Qo'shimchalarning har biri o'ziga xos

ma'noga ega: -chi so'z yasovchi, -lar ko'plik, -ga kelishik va h.k. Ammo ular bajaradigan vazifasiga ko'ra ikki turga bo'linadi:

1. So'z yasovchi qo'shimchalar.
2. Shakl yasovchi qo'shimchalar.

Yangi leksik ma'noli so'z hosil qiladigan qo'shimchalar so'z yasovchi qo'shimchalar deyiladi: ish+la, ish+chi, kurs+dosh. So'zning grammatik ma'nosini hosil qiluvchi qo'shimchalar shakl (forma) yasovchi qo'shimchalar deyiladi: gullarga so'zidagi -lar ko'plik ma'nosini, -ga kelishik (jo'nalish) ma'nosini hosil qilayotgan shakllardir. Ishlamayapti so'zida -ma inkor, -yap zamon, -ti shaxs -son ma'nolarini ifodalayapti. So'z yasovchi qo'shimchalar so'zning material qismiga, leksik ma'no ifodalovchi qismiga kiradi. Shakl yasovchilar esa so'zning formal qismida bo'ladi: Masalan: terimchilarga so'zida terimchi-material qism, -larga formal qism -so'z shakli hisoblanadi.

Affiksoidlarni ko'makchi morfema ham, yetakchi morfema ham deya olmaymiz, ammo morfemikada o'rganamiz. Affiksoidlarda ikkalsining ham ma'nosi

saqlangan. So'zlarni morfemik tahlil qilishda affiksoilarga alohida e'tibor berish kerakki, ular tahlil muhim qismini tashkil etadi.

Morfologik jihatdan o'rganish affiksoidlarni turli tomonlarini ochib beradi. Chunki affiksoidli yasalmalar va ularning turkumi masalasi ham muhimdir. Masalan, ot turkumi leksemasiga iliq munosabat ifodalovchi -jon, -boy (-voy), -xon, -oy affiksoidlari qo'shiladi: buvijon, Olimjon, Ravshanboy, Komilaxon, Tursunoy kabi. Bu affiksoidlar ayrim kishi atoqli otlarida ularning doimiy tarkibiy qismi sifatida qatnashadi: Oyxon, O'g'iloy

Affiksoidlarni leksikologik nuqtayi nazardan yondashib o'rganish ham mumkin. Chunki affiksoidlarni ma'nosi, ularning qaysi qatlamga tegishli ekanligi, kirib kelishining ekstralingvistik omillari bemalol affiksoidlar haqidagi tadqiqotlar ning predmeti bo'lishi mumkin.

Ko'makchi yoki yetakchi morfema affiksoidlarga o'tganda quyidagi o'zgarishlar yuz beradi:

- ma'noning qisman yo'qolishi, ko'p yoki kamroq darajada asl ildiz bilan genetik va / yoki semantik aloqalarni saqlab qolish;
- affikslarning so'z yasash vazifasini bajarish;
- mavjud model bo'yicha ko'payish muntazamligini oshirish;
- affiks yoki iboralar orasida sinonimlarni olish;

Keyinchalik elementlarning affikslarga aylanishi quyidagi jarayonlar bilan birga keladi:

- asl yetakchi morfema bilan semantik va genetik aloqalarni to'liq yo'qotish;
- tilda faqat affiks vazifasini bajaradi, ya'ni. mustaqil so'zlar orasida omonimlarning yo'qligi;

- so'z yasashda faqat so'z yasash vazifasini bajarish;

- belgilangan namuna bo'yicha muntazam takror ishlab chiqarish va so'z yasash;

- faqat bog'langan shaklda ko'paytirish.

Affiksoidlarni o'rganish, ularni tadqiq qilish jahon tilshunosligining ham muhim vazifalaridandir. Bu vazifaning muhimligi quyidagilarda ko'rinadi.

- affiksoid morfemalarning so'z yasash tizimidagi o'rni va mavqeiini aniqlash;

- affiksoid morfemalarning tasnifi va farqlanishi;

- affiksoidlarning lug'atini yaratish.

Bu masalalar hali ham o'z yechimini topmagan bo'lib, tadqiqot muammolarini shakllantirishni belgilab beradi: o'zak, affiksoid va affikslarning korrelyatsiyasi va farqlanishi; affiksoidlarning tasnifi, ildizlarning affikslarga o'tish bosqichlari va boshqalar. Ushbu muammolarni hal qilish tillarning so'z yasash tizimining dinamik tabiati, uning ochiqligi va o'zgaruvchanligi bilan chambarchas bog'liqligi haqidagi g'oyalarni kengaytiradi va chuqurlashtiradi. Affikslarni tadqiq qilish orqali bir necha yangiliklar qilish mumkin.

- bu elementlar eng yangi voqelikni nomlash uchun zarur bo'lgan terminologik va kundalik lug'atni yaratishda qo'llaniladi, shuning uchun ularni o'rganish tilga ekstralingvistik ta'sir kuchini aniqlash imkonini beradi;

- affiksoidlar, har biri o'ziga xos darajada, o'zak va affikslarning konvergent va divergent xususiyatlariga ega, shuning uchun ularni o'rganish intralingvistik qonuniyatlar ishining oqibatlarini ko'rish imkonini beradi;

Tadqiqot uchun material tanlashning asosiy printsiplari leksikografik manbalardagi belgilar bo'lib, yangi so'zlar va ma'nolar lug'atlarining birliklariga alohida e'tibor

qaratilgan. Rus tadqiqotchisi Olga Rusakova o'z tadqiqotida to'rtta lug'atdan olingan prefiksoidlar va suffiksoidlarga asoslangan:

1. "Rus tilining izohli lug'ati" S.I. Ozhegova, N.Yu. Shvedova;
2. "Rus tilining katta tushuntirish lug'ati" S.A. Kuznetsov;
3. "Rus tilining teskari lug'ati" M.S. Sheveleva;
4. "Rus tilining mashhur lug'ati" A.P. Guskova, B.V. Sotina.

Affiksoidlar bo'yicha tadqiqotlar quyidagi vazilarni bajarishi kerak:

☐ affiksoidlarning morfemik va hosila tizimidagi holatini ochib berish;

☐ bo'lish yo'llarini ko'rib chiqish

Affikslarga oid tadqiqotlarni ma'no-mazmuniga ko'ra guruhlariga bo'lish mumkin.

- derivatsiya asoslariga oid fundamental ishlar (I. S. Uluxanov, E. S. Kubryakova, V. V. Lopatin, V. N. Nemchenko, V. V. Vinogradov va boshqalar);

- so'zning morfemik tuzilishining muammoli elementlariga bag'ishlangan asarlar (A.N.Tixonov, E.A.Zemskaya, V.G.Vinokur, N.M.Shanskiy va boshqalar);

- hosilalanishning yo'nalishlari va xossalarni o'rganish (D.Kastovskiy, G.Booyj, I.Kenesey, T.Leyshner ☐ K.Askoop, X.L.Jr.Smit va boshqalar);

- lingvistik atamalar lug'atlari (O.S. Axmanovanning "Tilshunoslik terminlari lug'ati", V.N. Nemchenkoning "Morfemik atamalarning asosiy tushunchalari: qisqacha ma'lumotnoma lug'ati", "Morfemik atamalar tezaurusi. Lug'at-ma'lumotnoma". Tuzuvchi M.S. Zaychenkova, X.A. Baranova va boshqalar).

Affiksoidlar o'ziga xos sifat va xossalarga ega bo'lgan morfemalaridir: ular real ma'no tashuvchisi, so'z yasash vazifasini

bajaradi, muntazam xarakterga ega, rus tilidagi tegishli ildizlar bilan o'zining semantik va genetik aloqalarini saqlaydi. So'z elementlarining affiksoid morfemalar sinfiga o'tishi bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi: 1) asl o'zak bilan irsiy va (yoki) semantik aloqalarni u yoki bu darajada saqlab qolgan holda ma'noning qisman yo'qolishi; 2) affikslarning vazifalarini egallash; 3) ushbu elementlar bilan muntazam hosilaviy modellarni shakllantirish; 4) affikslarga sinonim sifatida yangi so'zlarni yaratishda qo'llanilishi;

- affiksoidlar va o'zaklar, old qo'shimchalar va qo'shimchalar, qo'shimchalar va qo'shimchalar bir qator jihatlari bilan o'xshash va farqlanadi: so'z yasashdagi ahamiyati; haqiqiy qiymat mavjudligi bilan; leksemaning barcha so'z shakllarini yasashda ishtirok eta olishi, morfemaning bo'linmasligi (o'tmasligi) bilan; grammatik ma'noning mavjudligi bilan; so'zdagi funksiya bo'yicha;

- affiksoidlarni quyidagi qoidalar asosida tasniflash mumkin:

Affiksoidlarni tildagi tizimlilik nuqtai nazaridan, hosil qiluvchi o'zakli shakl va semantik ichki valentlik qoliplarini hisobga olgan holda o'rganish zarur.

Tanlangan tamoyillar asosida ushbu talablarga javob beradigan elementlar guruhi aniqlanadi. O'zak morfema, affiksoid va affikslar tahlili o'tkazilib, ularning o'xshash va farqli tomonlari aniqlandi. Affiksoidlarni turli asoslarga ko'ra tasniflash amalga oshirilgan. Bir tomondan, affiksoidlar o'zak morfemalarga o'xshash bo'lsa, ikkinchi tomondan, ular bilan farqlari mavjud bo'lib, affiksoidlarni alohida mustaqil morfemalar guruhiga ajratib, ularni o'zak bilan farqlash imkonini beradi.

References:

1. Сенько Е. В. Префиксоиды как сложившаяся система современного русского словообразования // Современные проблемы науки и образования, № 6, 2014. Владикавказ.
2. Аффиксоиды, полуаффиксы и аффиксы в научном стиле и литературной норме: Сб.статей. // Под ред. Ознобихина Н.А. - Владивосток: ДВНЦ АН СССР, 1980.-175 с.
3. Григорян Э.А. Суффиксоиды в системе современного русского языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Э.А.Григорян - М., 1981. -24 с.
4. Лопатин В.В. Аффиксоид / В.В. Лопатин // Русский язык: Энциклопедия.
5. М.: Советская энциклопедия, 1979. - С. 26-27.
6. Лопатин В.В. Аффиксоид / В.В. Лопатин / Русский язык: Энциклопедия / Гл. ред. Ю.Н. Караулов. Большая Российская энциклопедия. - М.: Дрофа, 2008,-С. 721.